

KLAMARIK JÁNOS EMLÉKEZETE.

A Magyar Pædagogiai Társaságnak 1899. évi január hó 21-én tartott évi nagygyűlésén mondott emlékezés.

Tisztelt Nagygyűlés!

A ki emberi viszonyokat figyelemmel néz, egy törvény hatását érzi, mely csodálkozással és a haladás ügye iránt bizalommal tölti el. Azt tapasztaljuk, hogy élénken érzett szükségletek színre szólítják azokat, kik e szükségletek kielégítésére hivatvák, vagy mint mondani szokták, minden kor megteremti magának azokat az egyéniségeket, kikre a haladás érdekében szüksége van. Talán egy az organikus és szellemi világot összekapcsoló egyetemes törvénynek akadunk itt nyomára; talán azon egy törvény szabadítja föl a beteg organismusban az ellentálló és gyógyító erőket, és hozza fölszínre a társadalmak és nemzetek válságaiban azokat a vezérlő embereket, kik kimentik őket a bajokból. Nem a legvigasztalóbb jelenségeknek egyike-e, hogy a történeti élet rejtelmes küzdő terén egyszerre támadnak mentő és vezéri erők, melyekről a világnak azelőtt sejtelve sem volt, hogy mint a beteg szervezetnél is, a válság tetőpontja egyszermind a gyógyulás kezdete? A mely esetekben ez a törvény nem látszik érvényesülni és a válságot a sülyedés vagy a halál követi, nem a törvény bizonyított hamisnak, hanem az organismus vagy a társadalom erőkészlete merült ki. A ki a magyar történet utjait nézi, nem menekülhet azon benyomás elől, hogy ily törvény van. Nemzeti történetünk évszázadok óta ily bámulatos hullámvásárát mutatja a sorsnak. Nem egyszer a legmélyebb sülyedésből emelkedett a nemzet magasra és midőn már-már a kétségbeesés környékezte, bontakozott ki győzedelmes bajaiból. Hiszszük, hogy egészségesek vagyunk, hogy erőink készlete nem fogyott el, hogy még nagy jövő áll előttünk.

Férfiak, mint *Klamarik János*, kinek emlékét ma ünnepeljük, megerősítik ezt a mi hitünket. Nem a nagy vezérek közül való volt, szűkebb kör jutott munkásságának osztályrészül, de igazi férfiúnak bizonyult, ki hű magához és elvállalt feladatához, erejét minden levonás nélkül munkájának szentelhette és kinek munkájával arányban nőtt ereje. Emberi kiválóságnak ez egyik ismertető jele. Mi itt Magyarországon sokszor csalódunk emberekben; a kik kisebb állásban megállták helyüket, mert épen nekik való volt, magasabb pontra helyezve gyakran meghazudtolják várakozásainkat, nagyobb feladatok végzésére fogyatékosnak bizonyul erejük. Klamarikban örvendetesen csalódtunk. Midőn 1883-ban fölkerült a miniszteriumba, akkor csak egyike volt a főigazgatóknak; alig töltött néhány esztendő új állásában, megnövekedve, megerősödvé állt előttünk mint a magyar középiskola vezére. De ez még nem tenné historikussá az ő nevét. Igazi jelentősége abból származik, hogy oly feladatnak tudott emberévé lenni, melyet a korszak előtérbe helyezett és megoldásra kitűzött. A magyar középiskola történeti fejlődésének egy válságos pillanatában került Klamarik a dolgok élére a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumban, a hol nagy feladat terhe háramlott reá. Ép akkor állott be az a szerencsés találkozási körülményeknek, melyek historiai dolgot szülnék. Egy ember megtalálta a neki való feladatot, egy feladat ráakadt a neki való emberre. Ebből a szempontból kell néznünk Klamarikot, hogy szerepét, jelentőségét, tetteit és érdemeit igazság szerint méltányolhassuk.

I.

Csak tizenöt esztendő múlt el a középiskolai törvény megalkotása óta, nem felejtettük el azokat a küzdelmeket, melyek a törvény alkotását megelőzték, nem felejtettük el akkori aggodalmainkat, reményeinket, harczainkat. Hévvél küzdöttünk a törvény létrejöttéért, mert e törvénytől vártuk a magyar középiskolának mély sülyedéséből való fölemelkedését. Nem merjük még ma sem e sülyedés híu képét rajzolni, későbbre maradjon, a mikor majd teljesen kihevertük azokat a bajokat. Vádolni senkit sem vádolhatunk ezért a sülyedésért, a magyar középiskola csak fokozott mértékben sinylette a magyar nemzeti kultura fejlődésének betegségeit. Évszázadokon át nem voltunk úr a magunk házában, a

nemzeti létért folytatott küzdelmeink háttérbe szorították a kultúra kérdéseit, elszegényedve az anyagi eszközökkel sem rendelkezünk, melyekkel a művelődés talaját megmunkálhattuk volna. A szabadságharc után középiskoláink egy része elnémetesedett, egy másik része a nemzeti ellenállás érzésének szításában merítette ki erejét. A magyar középiskolának nem volt szervezett, önérzetes, tudományos szellemtől áthatott tanári kara. Hadd említsünk erre egyetlen egy jellemző adatot. Midőn egyszer az ötvenes években egy joghallgató a vakációban haza került Bajára és ott megbarátkozott a gymnasium néhány tanárával, az egyik egyszer azt kérdezte tőle, nem volna-e kedve tanárnak lenni? A fiatal embernek szeme szája elállott bámulatában. Ő és tanár! Hiszen nincsen oklevele! A tanár könnyen eloszlatta ezt a kétségét. A többi tanárnak sines, csak ő neki és az is csak algymnasiumra szól. A joghallgató ráállott az ajánlatra, tanári állásra adja be folyamodványát. De milyen szakra vállalkozik, kérdi tőle barátja. «Ez még eszem ágába se ötlött, hogy reá gondoljak», írja a joghallgatóból tanárrá vedlett úr későbbi visszaemlékezéseiben. «Különös kérdés, gondolám magamban; a melyekre tetszik. S a tudatlanok egész bátorságával s merészségével, minden nyugtalanság és lelki szorongás nélkül vállalkoztam volna is reá, hogy a hittantól kezdve egész a természetrajzig bármelyik tantárgynak emberül megfelelek. Különben ez elbizakodott magahittségnek volt is némi alapja azokban a példaképekben, a kiket még egy pár év előtt mint ügyvédek, orvosokat, nevelőket, káplánokat ismertem s ugyanaz időben mint tudós és hirneves tanárok működtek itt s amott». Meggondolván a dolgot, a joghallgató matematikára és physikára akar vállalkozni és csak barátja rábeszélésére, ki nagy emberismerő volt, választotta a classica phylogiát. A dolog ez esetben nem rosszúl sült el, mert a joghallgató *Szarvas Gábor* volt, a ki pedig a tanári pályára csábította: *Klamarik János*. De hány esetben sikerült így a tanári *succrescentia* biztosítása?

Midőn 1894-ben megünnepeltük Klamarik negyven éves szolgálati jubileumát, ő maga az ünnepi szónoklatokra adott válaszában, mellőzvé a szokásos szivbeli ömlengéseket, melyeknek sohasem volt barátjuk, megrajzolta nagy vonásokban az akkori állapotok képét. Őt szólaltatom meg, mint classikus tanút, kihez fogható nem találunk irodalmunkban. A 48. előtti időkben nem számítva a tudományosság akkori alacsonyabb fokát, a tanárképzés

mostohaságát, a tankönyvek merevségét, a módszer dogmatikus-ságát és fukarságát, az iskolák hijjával vannak a kellő felszerelésnek, a szemléltető és egyéb segédeszközöknek, a folyóiratoknak, az ifjusági olvasmányoknak. A tanárok nem érintkeznek egymással. A természetrajzot termények, sőt képek nélkül tanítják. A tanárok mindent tanítanak és mint Klamarik szelidítve mondja, *mindent* nem tudnak. Klamarik elismeri, hogy az akkori középiskolának is megvolt a maga jelessége, fogékonnyá tette a kebleket, megtanított lelkesedni. Ez teszi érthetővé, hogy az 1848 és 1849-iki évek nagy tettei létrejöhetnek. De a régi iskola nem tanította meg az embereket dolgozni, kitartónak, szívósnak lenni. Jöttek az ötvenes évek. A császári kormány reformálta, de germanizálta is a középiskolákat. Életbe léptette a szakrendszert, de nem gondoskodott szakszerűen képzett magyar tanárokról. Mennyi raffinement volt ebben a rendszerben! A jó tanárok németek voltak, a magyarok közt csak kivételesen akadhatott jó tanár. Mindenkinek német nyelven kellett tanárvizsgálatot tenni Bécsben. A hatvanas években, az újraalakított helytartótanács korszakában még fokozódott ez a baj. Az idegen tanárokat elbocsátották, de képzett tanáraink, kikkel pótolhattuk volna őket, még kevésbé voltak. A helytartótanácsban az iskolai sectió a legutolsó volt. «Laikus volt minden, kormány és tanárság . . . a tanügy nem volt komoly dolog.» A protestáns iskolákkal a helytartótanács az autonomia respectálásának czíme alatt egyáltalán nem törődött. A tanárság nem volt igazi pálya, a tanár elhibázott existencia. És ezek a bajok nem nagyon csökkentek az alkotmány helyreállítása után sem. A javításra a törvényes alapot a magyar országgyűlés négy ízben tagadta meg a kormánytól, míg végre 1883-ban létre jött a középiskolai törvény. Ki értené meg e törvényt, döntő fontosságát, korszakos voltát az előzmények ismerete nélkül?

Még élénken emlékszünk a törvény létrejöttének viharaira! Tizenkét napig tartott az általános vita, ugyanannyi ideig a részletes tárgyalás. Az általános vitában 65 nagyobb beszéd hangzott el, melyek egy vaskos kötetet töltenének meg, a részletes tárgyalásban közel háromszáz fölszólalás volt; közben fontos compromissum-tárgyalások folytak a törvényjavaslat sérelmesnek tartott pontjai módosítása végett. Főleg felekezeti és nemzeti szempontok izgatták a kedélyeket. Arra a függetlenségre, melyet az autonom felekezetek intézetei a törvény létrejötte előtt élveztek, ma már

mint mesére emlékszünk csak. Mindenütt azt tették, a mit akartak és a kormánynak semmi eszköze nem volt, hogy csak közvetlen tudomást is szerezzen az állapotokról! A vitából csak néhány hangot említünk, hogy az állapotokat megértsük. *Bartha* Miklós nézete szerint a nem felekezeti iskolákban ezentúl még lélekezni sem szabad miniszteri jóváhagyás nélkül. *Mocsáry* Lajos azt mondta az érettségi vizsgálatra vonatkozólag, hogy az állam saját alantas közegévé teszi a felekezeti főhatóságot. *Thaly* Kálmán túltett mindnyájukon. Fölszólította a superintendentiákat, a protestans lelkészeket, a tanári kart, sőt magukat a tanulókat, hogy ragadják meg teljes erővel a passiva resistentiát és így akadályozzák meg a törvény életbeléptetését. A tanulók beszéljenek össze és ne feleljenek az érettségi vizsgálaton a kormány képviselőjének, a tanári kar pedig a tanácskozmányon hagyja a kormány képviselőjét beszélni, de ne reflectáljon szavaira. Vérig kell őt bosszantani, hogy önérzetes ember érettségi vizsgálatra kormányképviselőül ne vállalkozzék. *Kiss* Albert denunciánsnak nevezte a kormányképviselőket, *Orbán* Balázs szellemi végrehajtónak. Igaz, hogy ezek a szélső felfogások képviselői voltak, de a felekezeti féltékenység, melynek tulzott kifejezést adtak, nagyon általánosan benne volt a lelkekben, és magának a törvénynek nem egy intencióját meghiusította.

De mégis létrejött a törvény, post tot discrimina rerum, nagy megnyugtatásunkra, de nem csekély aggodalmakat keltve a jövőre vonatkozólag. Én magam akkor a Magyar Tanügyben a törvény szentesítése előtt ezeket írtam: «Létrejötnek tekinthetjük ezt az óhajtvá óhajtott törvényt, mely mellőzhetetlen föltétele az állapotok javulásának, de a melyet híven meg kell valósítanunk, hogy egyébbel is dicsekedhessünk, mint a fejlődésnek ezzel a föltételével. Most, hogy az állami hatalom ereje a középiskolai oktatás vezetésében mindenképen növekedett, messze kilátás nyílik meg előttünk nagy czélokra, melyeket a kormánynak ki kell tűznie magának. *Közoktatási közigazgatásunknak nagy föladatokkal kell majd megmérkőznie*, hogy méltónak mutakozzék arra a vezető szerepre, melyet a törvényhozás heves küzdelemben kivivott számára». (Uj folyam. 1883. I. 395 l.) Ezeket a sorokat az az aggodalom diktálta, lesz-e kormányunkban elegendő erő és tapintat a törvény végrehajtására, vagy holt betű marad-e ez a törvényünk is, mint annyi más? Itt kezdődik Klamarik Jánosnak szinte provi-

dentialis szerepe középiskoláink történetében. Öt hívta meg Trefort a beszterczebányai főigazgatóságból a minisztériumba, hogy a középiskolai törvény végrehajtásának súlyos munkáját megindítsa. Megindította, végrehajtotta. Mennyi része volt neki benne, mennyi főlebbvalóinak, azt a hivatali munka természeténél fogva mi kívülállók pontosan nem tudhatjuk. Főlebbvalóinak bizonyára az az érdemük, hogy e kitünő munkaerővel élni tudtak; az övé mindenestre az, hogy a reábizott munkát megcsinálta. Tíz évvel később, jubilæuma alkalmával, Klamarik szónoki phrasisok nélkül, de nyugodt öntudattal jelenthette, hogy a törvény végre van hajtvva. Jelenthette ezt a protestans iskolák képviselőinek jelenlétében, kik talán jobban ragaszkodtak hozzá, mint az állami tanárok. Senki oly melegen nem üdvözölte Klamarikot, mint *Géresi Kálmán*, a protestans tanári körök és Debreczen városa nevében, tíz évvel ama szenvedélyes fölszólalások után, melyekben az állami törvény, mint a protestans autonomia végveszélyét előidézö ellenség tünt föl. Ha nem csalódom, azóta maga *Thaly Kálmán* is működött, mint kormányképviselő, mitől 1883-ban minden önérzetes embert óva intett. Ha nem működött, bizonyára működhetett volna, mert az elvi ellentét végleg megszűnt. Így változnak az idők, így változtatta meg őket főleg Klamarik János, administratív tevékenységének csodálatos erejével. Ez volt az ő történeti missiója, erre a missióra prædestinálta őt a sors, multja, tanulmányai, szellemi képességei, egész mivolta. Így tett ő nagy szolgálatot hazájának, ezzel írta be nevét elévülhetetlen betűkkel a magyar középiskola történetébe.

II.

A midőn Klamarik Jánosban főleg az administratív tehetőséget, erőt és munkásságot emeltem ki, nem vagyok bizonyos benne, hogy oly magasra helyeztem-e, mint talán tisztelt hallgatóim kívánják. Magyarországon, mely bizonyára a világ legrosszabul administrált országainak egyike, kevés érzék van a közigazgatási téren szerzett érdemek iránt és kevés példa is van, melyen ez az érzék nevelődhetnék. Valami gépies munkásságnak képzelik, mely voltaképen csak végrehajtása annak, a mit más valaki kigondolt. vagy a mi tételes törvényben foglaltatik. A szónokot és a politikust.

bámuljuk, az író és tudós érdemeihez is közel férközünk, az adminisztrációhoz azonban a legtöbben csak egyet tartanak szükségesnek, azt a hivatalt, mely erre jogcímet ad, a többi azután magától jó.

Valójában pedig az adminisztráció egy a kormányzással, nem tudomány és nem ügyesség, nem gépies gyakorlat és könnyen elsajátítható mesterség, hanem művészet, mint a nevelés, mely sokféle becses adománynak egy főben való, ritkán található szerencsés egyesítésétől függ. A magyar ember inkább szeret parancsolni, ritkán tud kormányozni. Ily kormányzó tehetség lakott Klamariban, ez a tehetség fejlődött ki benne a közoktatásügyi miniszteriumban, ennek köszöni ő és köszönjük mi az ő nagy sikereit.

A kormányzáshoz szükséges adományok ritka mértékben megvoltak benne. Megvolt mindenek előtt e bonyolódott munkásságnak előfeltétele, a nagy munkaerő, a szívós kitartás. Bámulatos volt, mennyi munkát rakott magára és mennyire növelte ő maga e munka súlyát munkásságának módjával. Nem uvolt bureaukrata, nem szerette a sok irka-firkát, de nagyon jól tudta, hogy valamely intézkedés foganatja nemcsak a gondolat helyességétől, hanem a kivitel módjától is függ, hogy a részletekkel csak úgy kell foglalkoznia, mint a fődologgal. Minden intézkedésnek át meg át gondolta összes részleteit, ismerte az ország minden középiskoláját, minden középiskolának majdnem minden körülményeit, baját, még a tanárait is. A szabályzatok, rendeletek, melyek hivatalában elkészültek, a viszonyok részletes ismereteinek széles talapzatán nyugodtak és megdönthetetlen szerkezettel épültek. Voltak kitűnő munkatársai, kiknek nagy hasznát tudta venni, kiknek munkát tudott adni, de ezzel nem akarta a maga munkáját csökkenteni, ellenkezőleg azok neki adtak új munkát, mert önálló gondolkodásra és szabad szókimondásra szoktatván őket, folyton ellenőriztette magát velük és megvitatta velük az eltérő nézeteket. Nem volt gyors munkás, vagy jobban mondva, nem mert gyors munkás lenni. Tudta, hogy a gyakorlati élet terén a csillogó elmélet, a tetszetős gondolat könnyen ingoványba csalja a kormányzó, a gondolatokat megvalósítani hivatott embert, azért gyanakvó volt az ötletek iránt, erősen megfegyvelmezte eszét és a leglassúbb tempóban haladt előre. Pihenést nem ismert. A hivatalban csak megkezdte a munkát, otthon látott igazán hozzá, a hol senki nem zavarta. Íróasztala mindig tele volt készülő dolgozatokkal. Nem is

volt ő hivatalnok, a hivatal mindig vele, nála volt; se igazi szóra-kozást, se pihenést nem ismert. Mikor mi többien az iskolai szünet elején tőle bucsúztunk, irigység nélkül látott bennünket elszéledni. Ő sokszor a nyár nagyobb részét itt töltötte és folytatta a munkát. Ily nyári szünet munkája volt becses műve: A magyar közép-iskolák szervezete. Tudta, mekkora felelősség sulyosodott reá, a legbecsületesebb becsvágy sarkalta, jól akarta megcsinálni a mire vállalkozott, azért nem ismert nyugtot. Bizott egészségében, munka-bírásában és nem kimélte magát. Ereje javában, 51 éves korában lépett a miniszteriumba és a meddig dolgozhatott, a munka szen-vedélye fenntartotta. De közben pazarul költötte el erejének tőké-jét és alig hogy nyugalomba vonúlt, egyszerre megtörtnek láttuk. Ez az elpusztíthatatlannak látszó szervezet csak 66 évet élt. Meny-nyit dolgozhatott, hogy ily gyorsan emésztette magát!

Ezt a nagy munkaerőt, munkakedvet a kormányzó erő leg-becsesebb forrása táplálta, a cselekvés, a gondolatok megvalósítá-sának mély ösztöne. Gyakorlati ember volt tetőtől talpig. Tudós ember is volt, gondolkodó fő, de gondolatok csak akkor érdekelték igazán, ha a gyakorlati intézkedés vezérfonalai voltak. Gyakorlati emberen nálunk olyat szoktak érteni, ki praktikus szabályok után indul, tapintatára, tapasztalataira, rutinjára bizza magát, és az elméletet nemcsak mellőzi, hanem le is nézi, mintha elmélet és gyakorlat közt valami ellentét volna. Kell-e mondanom, hogy ily ellentét nincsen, hogy ellenkezőleg, a hol helyes elméletre támasz-kodhatunk, ott a gyakorlati tevékenység legbiztosabb vezérére tettünk szert? Nem elmélet és gyakorlat közt van ellentét, hanem igenis elméleti és gyakorlati emberek közt. Amazt igazán csak az igazság érdekli, a maga elvont fönségében; ez az életet nézi, látja fogyatkozásait, szükségleteit, föladatait és ösztönt érez magában, hogy átalakítsa. Ilyen volt Klamarik, ilyen ember kellett nekünk a középiskolai törvény végrehajtására, s ily nagy feladat kellett Klamariknak, hogy minden, a mi benne rejlik, kifejlődhessék. Minden apróság a maga terén érdekelte, az állapotokat és szükség-leteket senki sem ismerte úgy mint ő, és a javítás, a tett ösztöne minden egyebet kiszorított lelkéből. Rideg embernek látszott, kiben csak az ész dolgozik, kiben phantasia, érzés nincsen. De lele-ményes, ötletes volt, ha valamely gondolat megvalósításáról volt szó, ezer módját az intézkedésnek találta ki, gondolta át, hogy eredményhez jusson. Minden egyéb volt, csak rutinos nem. Min-

den új esetet, dolgot mintegy elülről kezdett, chablonokat nem szeretett és nem tűrt, erős valóságérzete volt, ez óvta meg tévelygésektől, phantasmáktól, illusióktól. Elméleti tudást nem nézett le, ellenkezőleg folyton tanult könyvekből és emberektől, ha valakitől fölvilágosítást remélt, maga járt utána, órákig értekezett pädagogusokkal, tudósokkal. Heinrich Gusztáv simpathikusan mondja el viszonyát a közoktatási tanácshoz. Szavai az előbb mondottakat is megerősítik. A tanügy, úgy mond, neki mindene: nappali munkája, éjjeli álma. Lendíteni, javítani az iskolák állapotán és a tanárok sorsán, ez életének központja, magva. Ily hivatalnok nem sok ült a magyar közoktatásügyi miniszteriumban. És nem az akták elintézésében találja kötelességei összeségét. Dehogy! Szeme messze túlhat az aktákon és érdeklődése oly dolgokban is talál buzgalmának feladatokat, melyekről az akták még nem is álmodnak. Erről sehol sem győződhetek meg az emberek oly alaposan, mint épen a közoktatási tanácsban, a hol a legszerényebb vélemény sem került ki figyelmét. — Még csak kettőt említek. Szakembereket ő vitt be a közoktatásügyi miniszteriumba, kiket a maga módja szerint nevelt, kikben megtalált egyet-mást abból, a mi ő benne hiányzott, és a Pädagogiai Társaságot ő keltette új életre, hogy ennek a nagyon elhanyagolt tudománynak is hajléka, otthona legyen. Gyakorlati ember volt, de mindig kereste a biztos alapon nyugvó meggyőződést, hogy a tett mezején erősen megállhasson.

Ebben azután erősen támogatta tetterejével és tettvágásával párosuló világos, határozott, energikus gondolkodása. Jó iskolán ment keresztül, a matematikán és a logikán, mely disciplinákat irodalmilag is művelt, és az iskolai tanítás iskoláján, melyben először megtanulta az ész fegyelmezését. Bármit mondjanak is a professzorokról, annyi bizonyos, hogy kitünő alkalmuk van a világos gondolkodás tehetségének kifejlesztésére, és mindenkinek kívánám, hogy legalább egy ideig ezt az iskolát is járja. Klamariban meg volt a professzortermészet, szeretett másokat felvilágosítani, hogy maga világosan lásson, módszer és rendszer volt gondolkodásában. Igen okos ember volt. A dolgok velejét látta, a részletek nem zavarták, a fák nem takarták el előtte az erdőt, az erdő mellett meglátta az egyes fákat is, élesen, határozottan. Az egyetemesnek és részletesnek ily harmonikus fölfogását kevés emberben találtam. Igen fontos szabályzatokat kellett csinálnia, és sokáig töprenkedett, míg az alapelvvel egészen tisztába jött. De

még sok időt töltött azután a részletek megállapításánál. Nem volt habozó természetű, csak addig habozott, míg egészen el nem készült volt magával, és mindig elkészült. Gondolkodása nem kifogásokat sugallt neki a tett elhalasztására, csak óvta az elhamarkodástól. Alig tudok esetet, melyben neki vissza kellett csinálni valamit. A hivatali élet magával hozza, hogy gyakran compromissumokat kellett kötnie, hogy szándékait nem valósíthatta meg úgy mint akarta, hogy mások cselekedeteiért is felelősséget kellett vállalnia. Soha nem panaszkodott, megvárta, míg az idő ő neki adott igazat és eredeti gondolata érvényesülhetett. Erős ész, gyakorlati gondolkodás, praktikus tapintat, tette való ösztön. nagy munkaerő, íme ezek szellemi arczának főbb vonásai. Nem volt-e igazam, hogy mindez szinte praedestinálta arra a tevékenységre, melybe szerencsésen belejutott?

Hogy összegyűjtöttem emlékeimet és számot akartam magamnak adni Klamarik János egyéniségéről, az egész ember meg-elevenedik előttem, hallom hangját, látom tekintetét, érzem az egész ember egységét. Férfiú ez a szó nemes értelmében. Úgy tűnik föl előttem, mintha lelke tárva-nyitva volna előttem. Nem látok egyetlen egy hamisságot se benne. Megbízhatom minden szavában, megbízhatom mivoltában, hű ő mindig maga magához és elvállalt feladatához. Nem az intrikák, nem a pajtáskodások embere. Nem akar sokat magának, majdnem semmit. Nem érdekek vezérlik, hanem célok. Kissé kényelmetlen ember, az igaz. Erősen, szinte mereven áll a maga helyén, szeme messzire néz, mindig az ügyet nézi. Kissé idegenszerű ember. Körülötte sűrög-forog nagy sokasága azoknak, kik valamit akarnak. Mindenki akar tőle valamit. Ez állást maga magának, amaz állást barátja, rokona számára. Hiszen ő a hatalmas úr, ki a kinevezéseket javasolja. De őt az egyének kevésbé érdeklik, ő nem tud nyájaskodni, hazudni, ígérgetni és ígérését a következő pillanatban elfelejteni, vagy eszéből kiűzni. Nagy munkásságának, feladatainak, terheinek érzése szinte megemésztett lelkében minden gyöngédebb érzést. Talán Szarvas Gáboron kívül nem volt meghitt barátja. Voltak munkatársai, voltak a kiket kedvelt, de különben beérte magával és munkájával, melynek gondolata soha sem hagyta el. Kinek ártott vele? Csak maga magának. Nem volt az élvezet embere, csak a munkájáé, a mely meg is örölte, korai sírba döntötte. Mégis ő rá haragudtak sokan, mert nem pajtáskodott, barátkozott és mindig az ügyet és

az egészet nézte. Jöttek a szenvedések napjai és akkor kétszeresen szenvedett, mert magában szenvedett. Mondjuk, hogy ez fogatkozása volt lelkének, de ne felejtjük, hogy ez a fogatkozás is csak kiválóságának árnyéka. Így élni a közért mint ő élt, egészen betölt egy emberi életet. Férfi volt a javából, magáról megfélemedezni tudó, hazájáért élő, hazájáért magát feláldozó ember. Ha ő kevés embert szeretett is életében, annál többen, mind a kik fölismerték valóját, szeretettel óvják emlékezetét lelkükben.

III.

Hátra volna, hogy fejlődéséről is megemlékezzem, hogyan lett ő azzá, a mi volt és hogy alkotásait felsoroljam, de nem lehet föladatomban, hogy e rövidre szabott emlékezésben kimerítő életrajzot adjak, vagy a magyar középiskola újabb történetét, melylyel működése összeforrott, részletesen elmondjam. Életének történetéből csak az érdekel engem e pillanatban, hogy ő is, mint oly gyakran tapasztaljuk kiváló embereknél, egész életén át mintegy öntudatlanul készült igazi pályájára. Mintha egy titkos kéz vezette volna jól elkészülve rendeltetése helyére. Alig hogy elvégezte tanulmányait, tanárkodni kezdett és állomásról állomásra került, hogy igazán ismerhesse a magyar középiskola állapotát. Először *Félegyházán* találjuk, majd *Pécsett*; hosszabb időt tölt *Baján*, 1856—1860, a hol Szarvast nyeri meg a tanári pálya számára, sőt ő adja meg neki, a maga gyakorlati eszével, az első impulzust későbbi nyelvőri működésére. Bajáról *Székely-Udvarhelyre* került, onnét *Besztercebányára*. Itt véget érnek vándorévei; a legényből csakhamar mester lesz, a besztercebányai gymnasium igazgatója; itt gyakorolja először a kormányzás művészetét a legszűkebb körben; de már 1876-ban ez a kör tágul, a besztercebányai tankerület főigazgatója lesz, kormányzó tevékenysége itt akad először nagyobb szabású feladatokra. Itt ismerkedik meg Klamarik *Grünwald* Bélával, a megye alispánjával, ki oly mintaszerűen, nagy szempontok után indulva adminisztrálta a megyét. Kedvünk volna fölkiáltani: Nincs véletlen az emberi életben. Klamarik annak az embernek az oldalán, vele karöltve és párhuzamosan tanulja és gyakorolja az adminisztráció művészetét, kinek a magyar állam-

férfiak közt talán legnagyobb érzéke volt a közigazgatás feladatai és mivolta iránt.

Így fölkészülve került 1883-ban a miniszteriumba, hamar beletanulva új hatáskörébe, melynek minden zugát meg fogja munkálni, átalakítani, becses alkotásokkal megajándékozni. Ha mind föl akarnám őket sorolni, órákat kellene ezen a helyen töltenem. Csak egyet említek, a legjellemzőbbet, legbecsesebb, legmaradandóbb alkotását. A középiskolai törvény megalkotásánál a pædagogiai szempontok második sorban állottak; az egységes iskola kérdése érdekelt néhány honatyát, mások a görög ellen lelkesedtek, a túlterhelés kísértete is följárt, de egészben nem pædagogiai eszmék körül folyt a harc. A protestans autonomia volt a küzdelem középpontja. Ezt védelmezték, a kik megtámadottnak hitték, ezt iparkodtak kellő határok közé szorítani, a kik a közműveltség érdekeit akarták ezzel szolgálni. A törvény létrejötte után a két tábor még le nem szerelt, gyanakodva nézték és lesték egymást. A kormány el volt készülve rá, hogy konok ellentállásra fog találni minden téren; a protestans felekezetek fölfegyverkezve álltak, hogy visszaverjék az állami közigazgatásnak autonomiájukra éhes tigriseit. Kevesen ismerték föl a helyzetet, senki úgy mint Klamarik. Senkinek sem állott is úgy módjában. Ő, ki meg volt bízva a törvény végrehajtásával, tudhatta, hogy mit akar; és gyakorlati eszével, okosságával, tapasztalatai alapján ismerte a felekezeteket. Tudta, hogy autonomiájuknál jobban szeretik iskoláikat, iskoláiknál jobban hazájukat. Tudta, hogy ők is tudják, mily hátramaradott sok iskolájuk, tudta, hogy szívesen meg fogják ragadni a feljük nyújtott kezet, ha arról győződnek meg, hogy igazi barát nyújtja. És játszva oldotta meg a rettenetesnek vélt nehézségeket. Az a rideg ember, ki emberekkel való érintkezésben oly kevés hazug előzékenységet tudott mutatni, a legfinomabb tapintatnak adta itt tanúbizonyságait. Egész administratiója idejében alig volt összekocczzanása az autonom felekezetekkel, de nem azért nem, mert nem törődött velük, hanem azért, mert bölcsen és tapintatosan bánt velük. Tíz év alatt a protestans iskolák egészen átalakultak. Kieszközölte számukra az államsegélynek körülményeinkhez képest elég bő forrásait és szinte észrevétlenül vezette őket a jó utra, melyre különben szívesen és önként ráléptek. Kieszközölt számukra áldozatokat és őket magukat még nagyobb áldozatokra birta. Fényes paloták épültek a rozszant iskolaépületek

helyébe, modern felszerelés eszközeivel teltek meg az iskolai szertárak, annnyi okleveles tanár került az iskolákba, a hányat csak kapni lehetett, minden kényszer nélkül megjavultak a szakkönyvek, észrevehetően emelkedett a tanítás színvonala. Klamarik hozta össze a protestans tanárokat az államiakkal és birta belsőbb érintkezésre őket. Kieszközölte a tanári fizetések tetemes javítását és mindezek betetőzése gyanánt megalkotta, a mire talán legbüszkébb volt, mert legsajátosb alkotása és igazán csak nagy akadályok legyőzésével sikerülhetett, megalkotta — persze miniszterének jóváhagyásával és vezérlete mellett — a felekezeti tanárok nyugdíjintézetét, mely véget vetett annak a szörnyűséges, szégyenletes állapotnak, hogy a felekezeti tanár öreg napjaira a koldusbotot kapta végellátás és nyugdíj gyanánt. Nem kicsinylem Klamarik egyéb alkotásait: a tankerületi administratio új szervezését, az erdélyi kath. status és állam közti viszony végleges szabályozását, a tantervek és utasítások revisióját, az érettségi vizsgálat új berendezését, a tankönyvbírálat módjának megállapítását, a testi nevelés körül végrehajtott fontos intézkedéseit, a szemléltető eszközök terén tett újításait, a hazai tanszeripar terén való kezdeményezéseit, az iskolai építkezések normáinak megállapítását, a Ferencz-József intézet fölállítását, melyen mindvégig szeretettel csüngött, a csonka intézetek kiegészítését, tömérdek sok új iskolai épület építését, a szertárak gazdagítását stb. Mindezek nagyon pontosan s többnyire mintaszerűen végezettek. Ezek az alapokon épül a modern Magyarország iskolája, szilárdan, magasra. De ebben a munkában Klamariknak sok segítője, munkatársa és kevés akadálya volt. Minden magyar tanár hozzájárult e munkához, legalább is azzal a készséggel, melylyel a reformokat fogadta. De a protestans iskolaügy elintézésé Klamariknak legsajátosabb kormányzati remekműve. Ez mindenkoron példája lesz annak, hogyan kelljen egy kényes, bonyolódott ügyet tapintatosan rendezni, jó véghez juttatni. Ez mindenestre perpetuálja Klamarik nevét. Egyéb intézkedéseit meg fogjuk szokni, tovább fejleszteni és átalakítani és el fogjuk felejteni, mily érdemes munka volt ezek alapkövét lerakni. De a protestans iskolai autonómiának az állammal való teljes kibékülése meg fog maradni minden időre: ez nem mulhatik el sohasem, ez valósággal történeti esemény, korszakos kulturai fontosságú, mely Klamarik minisztereinek és Klamariknak nevéhez marad fűzve.

De administratív működése még sem vonta el egészen a

szorosabb pædagogiai és tudományos működéstől, valamint hogy administratív működésének mindig erős alapját kereste a pædagogiai meggyőződésben és ezen a téren is maradandó becsü intézkedéseket és ösztönzéseket kaptunk tőle. Itt is csak egyet említek mutatóványkép. Sokat tanakodunk a tanárképzés jobb berendezésén, és közben fájdalommal gondolunk rá, hogy ezen a téren minden intézkedés csak lassan, évek, évtizedek mulva termel érett gyümölcsöket. Klamarik is sokat vívódott ezzel a gondolattal, míg fölillant elméjében, hogy az új tanári nemzedékért is kellene és lehetne valamit tenni. Szervezte a nagy tanulmányi kirándulásokat Görögországba, Olaszországba és Egyiptomba, melynél hasznosabb intézkedést a tanári továbbképzés ügyében nem ismerek. Ki mérheti meg, mennyivel növelte ez az intézkedés a magyar tanárság erejét; mennyi becses új elem került ez úton tanításunkban forgalomba? Látni kellett őt ily eszme kivitelének munkájában. Mennyi nehézség gördült utjába, mennyi ellentállást kellett legyőzni, mennyi munkát elvégezni, míg az eszméért megvolt a propaganda, a propaganda meghozta a résztvevőket, a résztvevők számára elkészült a program és az egész társaság elindulhatott. És Klamarik nem elégedett meg passiv résztvevőkkel. Szép emlékkönyvek készültek, melyek tele vannak érdekes dolgozatokkal, tanulságokkal és a jövőre nézve buzdításul szolgálnak.

Volt idő, midőn egyes rövidlátók különféle vádakkal illették Klamarikot, talán el is keserítették. Azt az otrombaságot, hogy hazafiságát is kételkedéssel illették, nem is említem bővebben, annyira megfoghatatlan előttem az ítéletnek illetően eltévelyedése. De szűkkeblőséget is hánytak szemére a tanári fizetések rendezése korában. Nagy hibák történtek akkor, de ma már kimondhatjuk, hogy nem ő felelős értük; mint egyén talán senki sem felelős; szomorú tünete egy mélyen rejlő betegségünknek az, melyben egész társadalmunk szenved, beleszámítva magát a tanárságot. Nem becsültek meg bennünket hivatásunk szerint és magunk sem voltunk elég kényesek hivatásunk megbecsülésében. De hagyjuk a fájó sebet. Említsük meg inkább, hogy minden tanári dolog igaz és tevékeny pártfogóra talált Klamarikban. Ő alapította a budapesti tanári kört, hogy a tanárok társadalmi érintkezését élénkítse, ő segítette a tanáregyesületet, szellemileg és anyagilag és ő volt elnöke társaságunknak, melyet hosszú tespedés után ő támasztott föl halottaiból. Az ő közreműködésével jött létre a Pædago-

giai Társaság új szervezete, melynek alapján társaságunk már hét-év óta folyton fokozódó erővel dolgozik és hazánk tudományos testületei közt munkásságával becsületes helyet vívott ki magának. Klamarik nemcsak mint a Pæd. Társaság tiszteleti elnöke, hanem mint igazi pædagogus érdeklődött munkásságunk iránt. Klamarik János nem alkotott új pædagogiai elméleteket; de annyit tett a nevelés és oktatás ügyéért hazánkban, hogy a társaság mindvégig büszke lesz tőle való eredetére, közreműködésére, hozzája fűződő emlékére. Siratjuk az elhunytat; de megőrizzük emlékét, átadjuk nevét a történetnek, és fölmutatjuk alakját mint a pædagogiai reformmunkák művészetének egyik igaz mintaképét.

ALEXANDER BERNÁT.

ADATOK A MAGYAR KÖZOKTATÁSÜGY TÖRTÉNETÉHEZ.

Hazai iskoláztatásunk múltjának szerves története nemcsak egyetemes művelődésünk fejlődésének nyújtja képét, hanem a nemzeti egység politikai gondolatának is kiegészítője és kísérője. Benne lelhetők fel azok a források, melyek állami consolidatióknak megalakulását táplálták, megerősítették. Mi volt Magyarország képe szellemileg két-három századdal ezelőtt, nélkülözve az öntudatos kulturpolitika minden egységes eszméjét, felekezeti és fajilag darabokra tépve, a latin és német nyelv egyetlen műveltségterjesztő kapcsával fűzve össze! Csak a múlt század németesítő irányzata ébresztette fel a magyarság öntudatát s tanította meg, hogy a kulturális intézményekben lássa nemzete fönmaradása leghathatósabb eszközeit, állami és politikai erőgyarapodása föltételeit. Az akkor felállított literaria deputatiók gondja volt első ízben egy-egy superintendens kisebb-nagyobb iskolái számára könyveket készíteni, vagy átvizsgálni a főconsistorium rendeléséből. Így jött létre többek közt Zsoldos Verses diætetikája.

De hazai iskoláink szervezete még a lehető legkezdetlegesebb volt. A tanító azokat a tárgyakat, melyeket az iskolában tanított, köteles volt egyes normális vagy fő nemzeti iskolában elsajátítani, orról próbatételt állni és bizonyáglevelet szerezni. Normális iskoláknak azonban csak azokat a mustraiskolákat nevezték tulajdonkép, melyekben a tanítói «hivatalra» menendők előkészítették. Ilyenek voltak Budán, Pozsonyban, Győrben, Kőrmöczbányán, Kassán, Nagy-Károlyban, Nagyváradon, Temesvárott, Pécsen és Zágrábban. A többit városi, trivialis, falusi iskoláknak nevezték.